

УДК 340.1

Д.А. ШИГАЛЬ, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНІ РІВНІ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ

Ключові слова: структурно-функціональні рівні, історико-правовий порівняльний метод, державно-правові явища

Порівняння є одним з найважливіших та універсальних засобів пізнання навколишнього світу, а його прояви можна виявити майже в усіх сферах людської діяльності. Будучи основним загальнозначущим фактором процесу відображення об'єктивної дійсності, порівняння є постійним елементом всіх форм пізнання, а незв'язна сукупність наукових фактів в результаті порівняння може перетворитися у змістовну концепцію. При цьому, за влучним твердженням вченого-правознавця А.Х. Саїдова, специфічне дослідницьке значення порівняння у різних науках не однакове. Для деяких з них немає потреби розробляти особливим чином організований та систематично використовуваний порівняльний метод, для інших вироблення подібного методу необхідне в силу особливостей предмету дослідження та специфіки пізнавальних задач. Внаслідок цього в ряді наук порівняльний метод, виконуючи деякі загальні пізнавальні функції, одночасно має і свою специфіку [1, с.41]. До таких наук, зокрема, відноситься історія держави і права, розвиток якої останнім часом дозволяє говорити про необхідність виділення історико-правового порівняльного методу як відносно самостійного та систематично організованого способу наукового дослідження з досить високими пізнавальними можливостями.

Метою даної наукової статті є виокремлення та аналіз структурних рівнів, на яких проявляється функціональність історико-пра-

вового порівняльного методу. Актуальність роботи визначається, перш за все, недостатньою увагою у вітчизняній науці історії держави і права до теорії історико-правового порівняльного методу, а по-друге, тим, що розробка епістемологічних засад цього засобу наукового пізнання ще далека від свого завершення. Наукова новизна статті полягає у намаганні автора вперше у сучасній вітчизняній історико-правовій науці проаналізувати механізми об'єктивації та реалізації епістемологічного потенціалу компаративного методу в сфері історії держави і права.

Серед тих вчених, які у своїх наукових працях розглядали питання, пов'язані зі структурними особливостями порівняльного методу у дослідженні історії державно-правових явищ, обов'язково слід відзначити таких представників дореволюційної, радянської та сучасної науки як О.М. Алексеев [2], В.І. Бартон [3], Х. Бехруз [4], О.В. Бочаров [5], В.В. Іванов [6], Д.А. Керімов [7], М.М. Ковалевський [8], І.Д. Ковальченко [9], Л.А. Луць [10], Б.Г. Могільницький [11], О.В. Петришин [12], А.Х. Саїдов [1], І.М. Ситар [13], А.І. Уємов [14], О.Л. Чорнобай [13], О.Ф. Скакун [15], В.М. Сирих [16], А.А. Тілліє [17], М.М. Файзієв [18], Г.В. Швеков [17] та ін. Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових праць в сфері юридичної компаративістики, теорія та особливості застосування історико-правового порівняльного методу залишаються фактично недослідженими.

Слід відзначити, що конструкція історико-правового порівняльного методу є важливим методологічним аспектом сучасної науки історії держави і права, що потребує свого всебічного вивчення. Обумовлено це, перш за все, тим, що дослідження структури цього спеціально-наукового засобу історико-правового пізнання тісно пов'язане з визначенням його логічної основи. Крім того, аналіз конструктивних особливостей історико-правового порівняльного методу дозволяє виявити рівні, на яких відбувається його взаємопроникнення з іншими загально- та спеціально-науковими методами, а також відповісти на питання, чим

саме історико-правовий порівняльний метод відрізняється від звичайної логічної операції порівняння.

У науковій літературі існує декілька точок зору щодо об'єктивної природи порівняльно-історичного методу, який структурно є досить схожим з історико-правовим порівняльним методом. В умовах нерозробленості теорії історико-правового порівняльного методу проведення прямих аналогій між цими засобами спеціально-наукового пізнання, думаємо, є виправданим. Розглянемо найбільш розповсюджені підходи до визначення логічної основи порівняльно-історичного методу. Так, деякі автори змішують звичайні логічні операції порівняння та порівняльно-історичний метод, тим самим або вносячи зайву плутанину у методологію історичної науки, або відмовляючи порівняльно-історичному методу у праві бути самостійним засобом наукового пізнання [6, с.25–26; 19; 9, с.186–190]. Сучасний дослідник методологічних проблем історичної науки О.В. Бочаров, окрім того, що по суті ототожнює порівняльно-історичний метод з прийомами порівняння та аналогії, прямо вказує на те, що «логічною основою порівняння є аналогія» [5, с.42]. Як же слід оцінювати дані методологічні підходи, особливо в контексті дослідження структурно-функціональних рівнів історико-правового порівняльного методу?

По-перше, відзначимо, що порівняння і аналогія – це два цілком автономні логічні методи і судження про те, що в основі порівняння лежить аналогія, є помилковим [2, 3, 14]. По-друге, поняття як порівняльно-історичного, так і історико-правового порівняльного методу не можна ототожнювати з простими порівняннями, незважаючи на те, що останні, будучи формами індуктивного мислення, відіграють у структурі компаративного аналізу досить важливу роль. І порівняльно-історичний, і історико-правовий порівняльний метод набагато ширше та змістовніше, ніж логічна операція порівняння. Різниця між цими засобами наукового пізнання досить чітко простежується при їх структурному аналізі.

Так, об'єктивна структура порівняння як логічного прийому, що лежить в основі будь-

якого спеціально-наукового різновиду порівняльного методу, включаючи історико-правовий порівняльний, на думку багатьох дослідників, складається з двох порівнюваних об'єктів та відношення між ними. Для того, щоб належним чином зрозуміти сутність порівняння відомий вчений В.І. Бартон, наприклад, пропонує розглядати його безвідносно до факторів психологічного, прагматичного, граматичного та інших порядків й для досягнення цієї мети вводить поняття елементарного компаративного відношення. Під елементарним компаративним відношенням слід розуміти порівняння одного об'єкта з яким-небудь іншим об'єктом за якою-небудь однією ознакою [3, с.33].

Таким чином, в структурі елементарного акту порівняння як процесу можна виділити наступні елементи: 1) об'єкт, який піддають порівнянню, 2) об'єкт, з яким порівнюють перший об'єкт, і 3) основу порівняння – властивість, за якою порівнюють об'єкти. Крім того, В.І. Бартон пропонує виділяти також четвертий елемент компаративного відношення – висновок з порівняння [3, с.34, 43–48]. Всі вказані елементи у своїй сукупності являють собою загальну схему, яка є вихідним пунктом аналізу структури порівняння.

В якості порівнюваних об'єктів можуть виступати одиничні речі та явища, їх сукупності (класи), загальні поняття, уявлення та сприйняття, а також один і той самий об'єкт у різних просторових положеннях та часових вимірах. Тобто порівнянню можуть піддаватися самі різні за своєю природою об'єкти. При цьому один з об'єктів відіграє у порівнянні активну роль, тобто містить у собі таку властивість, яка може бути виражена лише стосовно іншого об'єкта, так званого контрагента, який повинен відрізнятися від першого. Досить умовно перший об'єкт, що втілює основу порівняння, можна назвати моделлю, а об'єкт, що порівнюється з моделлю, – прототипом [14, с.24–25]. В елементарному компаративному відношенні модель та прототип, окрім того, що повинні відрізнятися один від одного, також повинні мати таку ознаку, яка б робила їх схожими й дозволяла порівнювати один з одним. Наприклад, у порівняльному

аналізі організаційно-правових форм інституту мирових суддів, що був введений у Російській імперії в середині XIX ст., моделлю буде виступати основна конструкція мирового суду, закріплена у Судових статутах 1864 р., а прототипами – ті мирові інститути, що запроваджувалися в окремих регіонах Російської імперії з урахуванням місцевої специфіки.

Властивість (або їх сукупність), за якою порівнюються об'єкти, становить основу порівняння. Основою порівняння повинно бути щось загальне, яке вміщує у своєму обсязі обидва порівнюваних предмети, або ознаки, властиві їм обом. Для позначення основи порівняння іноді вживається латинський термін *tertium comparationis* – третє порівняння. Саме це третє приводить різні об'єкти до єдності. *Tertium comparationis* також виражає загальну схожість предметів та виступає в якості основи у складних процесах порівняння, де одні й ті ж самі предмети порівнюються не за однією, а за декількома ознаками [3, с.39–43]. Порівняння, в якому об'єкти порівнюються за однією властивістю, за своєю суттю є монорелятивними. Відповідно, коли між об'єктами встановлюється декілька компаративних відношень за різними основами, такі порівняння є полірелятивними. Так, у випадку з інститутом мирових суддів, створеного у Російській імперії за судовою реформою 1864 р., основу полірелятивного порівняльного аналізу будуть становити: строки введення мирових судів, інстанційна складова судово-мирового інституту, обсяг компетенції мирових суддів, рівень заробітної плати, побутові умови їх функціонування та ін.

Важливим моментом у будь-якому компаративному відношенні, окрім дотримання загальних правил про порівняння об'єктів за певною основою, є також і висновок з проведеного порівняння, який може бути представлений в одній з наступних варіацій:

а) об'єкт А за порівнюваною ознакою ідентичний об'єкту Б;

б) об'єкт А за порівнюваною ознакою схожий з об'єктом Б, але при цьому дана ознака має більший або менший ступінь вираженості у одного з об'єктів порівняно з іншим;

в) об'єкт А за порівнюваною ознакою відрізняється від об'єкта Б.

Очевидно, що висновки, отримані з простого порівняння організаційно-правових форм інституту мирових суддів, який вище ми взяли за приклад, не зможуть пояснити ані тих відмінностей, що будуть при цьому виявлені, ані структурно-генетичних й історичних особливостей та зв'язків між ними. Як видно, елементарне компаративне відношення, або їх сукупність не можуть бути дієвим та ефективним засобом вирішення тих завдань, які ставляться перед проведенням порівняльно-історичного аналізу державно-правових явищ, або вже з'являються в процесі компаративного дослідження. Перш за все, це обумовлено складністю історико-правового порівняльного дослідження й багатогранністю пізнавальних аспектів, які треба з'ясувати вченому-компаративісту. Так, окрім виділення у досліджуваних державно-правових явищах різного порядку ознак та їх порівняння, треба з'ясувати історичну послідовність, генетичні зв'язки між ними, узагальнити отриману інформацію, типологізувати соціально-економічні та правові відносини тощо. Крім того, треба пояснити виявлені в ході історико-правового порівняльного аналізу схожість або різницю між порівнюваними об'єктами, що з необхідністю призводить до розширення меж компаративного дослідження та обумовлює його вихід на вищі рівні наукового пошуку.

У зв'язку з цим доцільним буде на нашу думку розрізнити у структурі історико-правового порівняльного методу два рівні – внутрішній та зовнішній. При цьому до внутрішнього рівня слід віднести логічну операцію порівняння, яка конкретизується у елементарному компаративному відношенні, до зовнішнього – всі інші прийоми та засоби наукового пізнання, які допомагають вирішити завдання, що виникають в ході історико-правового порівняльного аналізу й ним же обумовлені. Інакше кажучи, логічна операція порівняння є ядром історико-правового порівняльного методу, а складна сукупність спеціально-теоретичних принципів, методичних вказівок та методологічних прийомів, до яких зокрема слід віднести аналогію становлять його сферу.

Звичайно, виділення внутрішнього та зовнішнього рівнів у структурі історико-правового порівняльного методу у великій мірі є умовним, оскільки функціональність цього засобу пізнання проявляється і діє одразу на обох рівнях, однак в епістемологічному контексті цей розподіл дозволяє більш ясно зрозуміти пізнавальні можливості даного різновиду компаративного методу.

Таким чином, історико-правовий порівняльний метод посідає в історико-правовій науці особливе місце, оскільки будучи відносно самостійним засобом наукового пізнання, разом з тим він являється багатостороннім пізнавальним процесом, що діє в комплексі з іншими методами та сучасним логічним апаратом. Поняття історико-правового порівняльного методу ширше, глибше та специфічніше, ніж просте порівняння. Незважаючи на те, що порівняння як логічний прийом обумовлює об'єктивну природу компаративних досліджень, в епістемологічному контексті функції історико-правового порівняльного методу не можна звести лише до встановлення моментів схожості та різниць у явищах. Історико-правовий порівняльний метод націлений не лише на конкретне дослідження своєрідності історико-правового матеріалу, але й на створення синтетичних історичних узагальнень. Все це і обумовлює необхідність виокремлення у його структурі внутрішнього та зовнішнього функціональних рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристъ, 2000. – 448 с.
2. Алексеев А. Н. Логические методы исследования / Алексеев А. Н. // Исследование систем управления : учебный курс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://e-college.ru/xbooks/xbook192/book/index/index.html?go=part-009*page.htm.
3. Бартон В. И. Сравнение как средство познания / В. И. Бартон. – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 128 с.
4. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник / Х. Бехруз. – Одеса : Фенікс, 2009. – 464 с.
5. Бочаров А. В. Алгоритмы использования основных научных методов в конкретно-историческом исследовании : учеб. пособие / А. В. Бочаров. – Томск, 2007. – 138 с.
6. Иванов В. В. К вопросу о содержании и развитии сравнительно-исторического метода / В. В. Иванов // Методологические и историографические вопросы исторической науки / отв. ред. проф. А. И. Данилов. – 1967. – Вып. 5. – С. 15–29.
7. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 6-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2011. – 521 с.
8. Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приёмы изучения истории права / М. М. Ковалевский // Порівняльне правознавство: Антологія української компаративістики ХІХ–ХХ століть / за ред. О. В. Кресіна. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Вид-во «Логос», 2008. – Вип. 5. – С. 112–127. – (Серія наукових видань «Енциклопедія порівняльного правознавства»).
9. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – 2-е изд., доп. – М. : Наука, 2003. – 486 с.
10. Луць Л. А. Теорія порівняльно-правового методу. Методи та засоби порівняльно-правового дослідження / Л. А. Луць // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2006. – Вип. 31. – С. 489–496.
11. Могильницкий Б. Г. Введение в методологию истории : учеб. пособие [для студ. вузов, обучающихся по спец. «История»] / Б. Г. Могильницкий. – М. : Высш. шк., 1989. – 175 с.
12. Порівняльне правознавство : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 272 с.
13. Ситар І. М. Методологічні основи порівняльного правознавства : навч.-метод. посіб. / І. М. Ситар, О. Л. Чорнобай. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 72 с.

14. Уемов А. И. Аналогия в практике научного исследования: из истории физико-математических наук / А. И. Уемов. – М. : Изд-во «Наука», 1970. – 264 с.

15. Скакун О. Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении : открытая лекция / О. Ф. Скакун. – Киев ; Симферополь : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины ; Изд-во «Логос», 2007. – Вып. 5. – 31 с. – (Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения»).

16. Сырых В. М. Метод правовой науки: (Основные элементы, структура) / В. М. Сырых. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.

17. Тилле А. А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах / А. А. Тилле, Г. В. Швеков. – Изд. 2-е, доп. и испр. – М. : Высш. шк., 1978. – 199 с.

18. Файзиев М. М. Советское сравнительное правоведение в условиях федерации / М. М. Файзиев. – Ташкент : Изд-во «Фан» Узбекской ССР, 1986. – 124 с.

19. Горюшкин Л. М. Об освещении в современной исторической литературе вопроса о путях развития капитализма в сельском хозяйстве Сибири / Л. М. Горюшкин // Методологические и историографические вопросы исторической науки : сб. ст. / отв. ред. проф. А. И. Данилов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1965. – Вып. 3. – С. 149–177.

20. Андреев И. Д. О методах научного познания / И. Д. Андреев. – М. : Изд-во «Наука», 1964. – 184 с.

21. Масленников М. М. Методологическое значение сравнения в научном познании / М. М. Масленников. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1968. – 58 с.

22. Михайлова И. Б. Методы и формы научного познания / И. Б. Михайлова. – М. : Изд-во «Мысль», 1968. – 112 с.

23. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. Т. 1. Основы / К. Цвайгерт, Х. Кетц ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 480 с.

Шигаль Д. А. Структурно-функціональні рівні історико-правового порівняльного методу / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1183–1187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13sdaipm.pdf>

Розглянуто структурні особливості історико-правового порівняльного методу як спеціально-наукового засобу пізнання історії державно-правових явищ. Виокремлено та досліджено рівні, на яких проявляється функціональність історико-правового порівняльного методу. Проаналізовано співвідношення історико-правового порівняльного методу та звичайної логічної операції порівняння.

Шигаль Д.А. Структурно-функциональные уровни историко-правового сравнительного метода

Рассмотрены структурные особенности историко-правового сравнительного метода как специально-научного средства познания истории государственно-правовых явлений. Выделены и исследованы уровни, на которых проявляется функциональность историко-правового сравнительного метода. Проанализировано соотношения историко-правового сравнительного метода и обычной логической операции сравнения.

Shigal D.A. Structural and Functional Levels of Historical and Comparative Legal Method

The structural features of historical and comparative legal method as a means of specialized scientific knowledge of the history of state-legal phenomena are made. It was isolated and studied the levels at which manifests functionality historical comparative legal method. The insight into the relation of historical and comparative legal method and the usual logical comparison operations analyzed.